

THEOLOGIA PRACTICA

Ledán M. István*
Érköbölkút

Bibliai álmok feldolgozási lehetőségei a katekézisben

1. Tájékozódás. Bevezető gondolatok

Solomon Zeitlin zsidó történész egyik tanulmányában azt próbálja bizonyítani, hogy a fogság utáni időszakban az álmok kezdték elveszíteni előrejelző funkciójukat. Megjegyzi, hogy már Ézsaiás sem tartotta az álmokat isteni eredetűeknek, és inkább afelé hajlott, hogy azok az ember gondolatainak és vágyainak visszatükröződései; ilyenformán a próféta Sigmund Freud előfutárának tekinthető. Később, a tannaita korban a rabbik már nem a jövődőt jósták meg az álmokból, hanem egyszerűen csak magyarázták azokat.¹

Az Ószövetség helyel-közzel ugyancsak fenntartással viszonyul az álomhoz mint kijelentést közvetítő közeghez. Az álom lehet félremagyarázható, szemben állhat Isten világos Igéjével (Jer 23,25–28), hiábavaló vagy hiábavalónak tűnhet (Préd 5,6; Ez 12,21 skk), sőt lehet egyenesen hazug is (Jer 23,30).² Az álom legtöbbször mégis olyan élményként jelenik meg a Bibliában, mint amely felkavarja az ember egész lényét, s ezt el kell beszélni (*Hallgassátok csak meg azt az álmot, amelyet álmodtam!* 1Móz 37,6 skk), értelmezni vagy értelmeztetni kell (1Móz 41,1 skk, Dán 2,1 skk), illetve töprengeni rajta (ApCsel 10,17), hogy megértsük önmagunkat, szándékainkat, lényünk mélyének ilyen vagy olyan irányba történő tapogatózásait, sorsunk irányát, és mindezek mögött Isten szándékát.

A bibliai álmok mindenképpen érdekes és hasznos adalékokokat nyújtanak azok számára, akik az álom pszichológiájával vagy történetével foglalkoznak, viszont kérdés, hogy mennyire hasznosíthatók ezek a katekézisben. Úgy véljük, hogy külön, kiszakítva a kontextusból, elszakítva attól a történettől, amelyet legtöbbször mintegy bevezetnek, semmiképpen sem képezhetnek katekétikai anyagot. Azonban azokat a bibliai történeteket, amelyekben az álom fontos szerepet

* Ledán M. István (Sepsiszentgyörgy, 1975) református lelképásztor a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben folytatott teológiai tanulmányokat (1995–2000). Lelkészi munkája mellett latinból fordít, illetve szerkesztője a *Laudator temporis acti* nevű latin nyelvű folyóirattal foglalkozó blognak. 2015-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusa. Kutatási terület: az ógörög sírfeliratok vizsgálata az újszövetségi eszkatológia vonatkozásában.

¹ Zeitlin Solomon: *Dreams and Their Interpretation from the Biblical Period to the Tannaitic Time. An Historical Study*. In: *The Jewish Quarterly Review* 66 (1975/1), (1–18), 5. és 8.

² Ledán M. István: Jung álomértelmezése és az álmok jelentősége a gyász folyamatban. In: *Református Szemle* 110 (2017/2), 145–164.

játszik, és éppen az álom révén sajátosak, érdemes az illető álom figyelembevételével bemutatni, illetve feldolgozni.

Tanulmányunkban József álmait, illetve Péter látomását választva paradigmának, megkíséreljük vázolni, hogy milyen katekétikai lehetőségek rejlenek a Szentírás „álmos” történeteiben.

2. Az álom mint narratíva

Carl Gustav Jung egyik szemináriumának keretében³ olyan gyermekkori álmokkal foglalkozott, amelyekre az álmodók felnőttkorukban is emlékeztek. Meg volt győződve afelől, hogy amennyiben egy álom által felvetett probléma már nem akut, vagy időközben már megoldódott, akkor az az álom feledésbe merül. Ha azonban megmarad az emlékezetben, akkor azt jelzi, hogy a probléma nem oldódott meg, vagy az álom olyasvalamire tapintott rá, amit az álmodó még mindig nem értett meg, vagy nem is fog megérteni. Ezek az álmok beleégnek az emlékezetbe, s ezért nagy hatást gyakorolnak az álmot látott személy későbbi sorsának alakulására. Különleges jelentőségűek, mivel későbbi problémákat jeleznek előre. Ezek az álmok megértetik velünk azt is, hogy az ókoriak – a Szentírás szerzőit is beleértve – miért tulajdonítottak előrejelző jelleget álmaiknak.⁴

Sigmund Freud is rendkívüli fontosságot tulajdonított azoknak a gyermekkori álmoknak, amelyek az emlékezetben évtizedekig érzékletesen és elevenen élnek. Ám jellemző módon Freud számára nem a jövőt, hanem a múltat határozzák meg, mivel segítik az álmodó mentális fejlődésének vagy éppen neurózisának jobb megértését.⁵

Jung az álmot történetként, események folyamataként strukturálja. Szerinte az álom olyan dráma, amely egy belső színpadon történik, és mint minden drámának, az álomnak is van eleje, vége és közepe:

- Az *expozióban* (bevezetés, előkészítés) megjelenik a sajátos hely, idő és azok a személyek, problémák, amelyeket az álom felvet. A felvetett problémát általában megtaláljuk az álom első mondatában.
- Az álom második része a *kibontás*, vagyis a cselekmény elkezd bonyolódni, kezd haladni valami felé, és ez elvezet a harmadik részhez.
- A harmadik rész a *kiterjesztés*, amelyet Jung *peripateiának* nevez. Az álom itt érkezik el a tetőponthoz, ahol megtörténik a drámai fordulat, például olyasvalami, ami más megvilágításba helyezi a problémát. A drámai fordulat elvezet az álom negyedik részéig.

³ Jung, C. G.: *Children's Dreams. Notes from the Seminar Given in 1936–1940*. Princeton University Press, New Jersey 2008, 427–440.

⁴ Uo. 363.

⁵ Freud, Sigmund: *Álomsfejtés*. Ford. Hollós István. Helikon, Budapest 1996, 355 skk (*Az álom-folyamatok lélektana* című fejezet.) Idézi: Colace, Claudio: *Children's Dreams. From Freud's observation to modern dream research*. Karnac Books, London 2010, 12.

– A negyedik rész a *megoldás* (*lysis*), azaz az álom eredménye, amely nem tekinthető olyan véglegesnek és befejezettnek, mint ahogyan az egy tudatosan megszerkesztett dráma esetében történik. A befejezés legtöbbször titokzatos, és – miként Jung fogalmaz – nem is *elégíti ki az ízlésünket*. Álomsorozatokban a következő álom más formában újra előhozza/előhozhatja, tematizálja, illetve tematizálhatja a problémát.⁶

A továbbiakban egy Jung által lejegyzett álompéldán keresztül mutatjuk be, hogy miként lehet történetként strukturálni az álmot, és bemutatjuk azt is, hogy a konferencia résztvevői hogyan próbálták meg értelmezni Jung segítségével egy kislány álmát, amelyet ő gyerekkorában gyakran, évente legalább kétszer, újraálmodott. Az álom a következő:

Kilépek a házból, és megpillantok két kismalacot egy körülkerített kertben. Nagyon soványak. Felkiáltok: Ó, drága kicsi malackáim, hagyják, hogy szinte ében haljatok! Ölembem veszem őket, leülünk az asztalhoz, fogok egy kanalat, és addig etetem őket, míg szép kövérek nem lesznek. Aztán észreveszem, hogy a kis állatok tele vannak tetűvel, elkezdem kiszedegetni belőlük a tetveket, de a végén én magam is tetűtől talpig megtelek tetvekkel.

Az álmot Jung a következőképpen strukturálja:

Expozíció: az álmodó kilép a házból, és megpillantja a malacokat.

Kibontás: a malacokat az ölébe veszi, és addig eteti, míg kerekre nem híznak.

Kiterjesztés (*peripateia*): észreveszi, hogy a malacok tetvesek, és meg akarja szabadítani őket a tetvektől.

Megoldás (*lysis*): az álmodó is megtelelik tetvekkel.⁷

A disznó általában a szertelen termékenység, a lustaság, a mocsokban való heverés, a falánkság, egyszóval a primitív ösztönvilág, a Bibliában pedig a (rituális) tisztátalanság jelképe. Ebben az álomban azonban, minthogy kismalacokról van szó, mindezek kevésbé meghatározóak. Ha gyerekek mondjuk: „malac vagy”, az egészen mást jelent, mintha felnőttek mondanánk. Ha egy gyerek malackodik, az gyakran csupán annyit jelent, hogy például nem figyel eléggé oda étkezésénél, és összemaszatolja magát. Ugyanakkor egy kismalac cuki, aranyos, szerethető is lehet.

Miként Jung megjegyzi, a kislányt túlságos szigorral nevelték, soha nem engedték, hogy kinyalja a tányért, vagy hogy homokban játsszék, illetve agyaggal gyurmázzék. A gyerekek előszeretettel tartózkodnak sáros árkokban vagy egyéb koszos helyeken – úgy tűnik, hogy ez számukra valami belső igényt elégít ki – de mert egy jólnevelt, a szélőtől is óvott kislány semmi ilyesmit nem tehet, az *álombeli szegény malackák majdnem ében haltak*. Ez *mások*, a szülők hibája, ők okozták az éhséget (*hagyják, hogy szinte ében haljatok!*). A malacokat meg kell etetni, ami azt jelenti, hogy az ilyen nem túl szép, de mélyről jövő igényeket ki kell elé-

⁶ Jung, C. G.: *Children's Dreams. Notes from the Seminar Given in 1936–1940*, 429.

⁷ Uo. 430.

gíteni.⁸ A kislány azonban nem úgy eteti a malacokat, ahogyan az szokás, tehát túlzásokba esik: ölébe veszi őket, asztalhoz ülnek, kanállal eteti a kis állatokat. Végül a malacok kövérre híznak, de ezzel együtt nő a feszültség is az álomban: a malacok tetvesek, a tetvek végül ellepik magát az álmodót is. A tetű egyértelműen negatív jelkép: az elhanyagoltság, a lezüllés, a nyomor, az élősködés szimbóluma. Már a malacok is a kertben vannak, ahol egyébként nem lenne helyük, csakhogy mégis körül vannak kerítve. A kislány viszont onnan is kiemeli őket, ahol eleve nem lenne helyük, ezzel pedig utat enged a tetveknek. A végeredmény rendkívül negatív, és szólásmondással élve az álom ezt fejezi ki: add az ördögnek a kisujjad, és egészen elkap. A kislány nyilván olyan szeretne lenni, mint az álombeli két kismalac, de túlságosan, egyáltalán nem természetes módon szeretné elérni ezt, ennek pedig csak negatív folyománya lehet.

Az álom arra figyelmezteti az álmodót, hogy amennyiben túlságosan, természetellenes módon vonzódik a mocskokhoz, a tisztátalansághoz, a büfögő lustasághoz, könnyen válhat paraziták, élősködők áldozatává, azaz maga is élősködővé, parazitává válik.⁹ Az álom egyébként beszédes illusztrációja Jung híres tételének, miszerint ha egy lényeges ösztönt elnyomnak vagy alábecsülnek, az eredmény annak roppant nagy túlbecsülése lesz.¹⁰

3. József, az álom ura (1Móz 37–50)

Imre Lajos ezt írja a klasszikusnak számító *Katechetika* című könyvében:

„József története mind terjedelme, mind változatossága miatt egyik legfontosabb anyaga a vallásos nevelésnek. Itt egy egész, Isten kegyelmére épített s erről bizonyosságot tevő emberi élet áll előttünk [...]”¹¹

Szerinte katekétikailag nagyon jól érvényesíthetők

„[...] azok a megfelelőségek és ellentétek, amelyek benne rejlenek: József, aki testvéreire való árulkodása folytán kerül Egyiptomba, ott a Potifár feleségének hamis vádjá miatt szenved; a testvéreknek az előtt a József előtt kell megalázkodniok, akit megvetettek és gyűöltek [...]”¹²

⁸ Az álom értelmezése során Jung megjegyzi, hogy a londoni gyermekpszichológiai intézetben volt egy speciálisan kialakított kórtér, amelyben akár tízenéves neurotikus gyerekek is agyaggal és vízzel játszhattak, vagyis tehették mindazt, amit a szülők a tisztaság iránti túlzott buzgalmukban annak idején megtiltottak a gyerekeknek. Ld. Jung, C. G.: *Children's Dreams. Notes from the Seminar Given in 1936–1940*, 432.

⁹ Uo. 430–440.

¹⁰ Jung, C. G.: *The Development of personality. Papers on Child Psychology, Education, and Realates Subjects*. Edited and translated by Gerhard Adler & R. F. C. Hull. Collected Works of C. G. Jung, Volume 17. Princeton University Press, Princeton, N. J. 1954, 157.

¹¹ Imre Lajos: *Katechetika. A református keresztényen vallásos nevelés rendszere*. Református Egyházi Könyvtár, XXII. Budapest 1942, 171.

¹² Imre Lajos: *i. m.* 171–172.

A pátriárkák története, és ezen belül a József története azért is kiválóan alkalmazható a katekézis anyagában, mert

„[...] benne az emberi viszonyok (szülők és testvérek, úr és szolga, hívő és pogány népek) szintén Isten Igéje világításában jelenhetnek meg és jeleníthetők meg a gyermekek előtt.”¹³

Ám József története amiatt is alkalmas katekétikai anyag, mert egy színes és magával ragadó kettős álommal kezdődik, s ennél fogva József életútját úgy is be lehet mutatni, hogy az ifjúkori álom mennyiben teljesebb, illetve mennyiben nem teljesebb be életében. Igaza van Imre Lajosnak, amikor ezt állítja:

„Az egész történet alapja az I. Móz. 50:20. v.-ben van: »ti gonoszt terveztetek ellenem, de Isten jóra gondolta azt fordítani«, vagyis minden emberi kilátás ellen és hozzájárulás nélkül működő kegyelemnek a bűn feletti diadalát rajzolja meg.”¹⁴

Amikor József, másodízben immár, újraértelmezi kamaszkori álmát, arról tesz tanúbizonyságot, hogy bár Isten különös módon „cselekedett”, azaz fonta a történések szálait, most már nyilvánvalóvá lett, hogy ilyen módon tartotta meg sok nép életét.

József álmát Jung nyomán így lehetne tagolni belső drámaként:

Expozíció: József és testvérei kévét kötnek a mezőn.

Kibontás: A kévék a földön hevernek, de egy adott ponton felállnak.

Kiterjesztés (peripateia): József kévét körülveszik a testvérek kévái. Itt, a drámai tetőpontra az álom cselekménye több irányt is vehetne. A jelenet, amelyben a többi kéve körülállja József kévét akár úgy is folytatódhatna, hogy a testvérek kévái letiporják a Józsefét. René Girard szerint, aki a kollektív erőszak és a bűnbaképzés motívumait kutatja a különféle mítoszokban, valahányszor többen állnak körül egy személyt, abban a kollektív erőszak „mindenki egy ellen”-féle megnyilvánulását kell látnunk.¹⁵

Megoldás (lysis): A testvérek kévái leborulnak József kévái előtt.

A második álomnak, amely minden bizonnyal színesebb és letaglózóbb lehetett annál, mint ahogyan azt József elmesélte, az álmodó csupán a megoldását meséli el. Mindkét álom kontextusa Jákób, az apa előzetes döntése, hogy tudniillik József, a kedvenc feleségtől származó elsőszülött legyen a kiválasztott.

Feltehetően, természetesen mutatis mutandis, az exegézisre is áll Jung tanácsa a szimbólumok tanulmányozását és alkalmazását illetően, hogy tudniillik

¹³ Imre Lajos: *i. m.* 172.

¹⁴ Imre Lajos: *Katechetika. A református keresztyén vallásos nevelés rendszere*, 171.

¹⁵ Girard, René: *A bűnbak*. Ford. Jakabffy Imre – Jakabffy Éva. Gondolat Kiadó, Budapest 2014, 120–124.

„[...] tanuljanak meg minél többet a szimbolikáról, aztán felejtse el mindent, amikor egy álmot analizálnak.”¹⁶

Minden bizonnyal sok mindent el kell felejtünk az exegézisből, amikor egy textust a szószékre viszünk, illetve egy bibliai történetet katekétikai anyaggá formálunk, ám – mondhatni éppen emiatt – a szöveg, esetünkben a József-történet előzetes és komoly exegézise elkerülhetetlen.

Jean-Marie Husser megjegyzi, hogy József álmai esetében nincs értelmezés, nincs szó arról, hogy József kitől kapta az álmot. József csupán naivan beszámol álmairól, de nem érti azokat. József csak később „érti” meg az álmát (1Móz 42,9), bátyjai viszont és apja már az álombeszámolóok után megértik azoknak lényegét, pontosabban úgy vélik, hogy értelmezni tudják, és így vagy úgy reagálnak is azokra (1Móz 37,8.10).

Jean-Marie Husser megkockáztatja, hogy József történetében, következésképpen álmaiban is politikai célzatot lehet sejteni, vagyis József elsőbbségének kérdését; de nem lehet pontosan eldönteni, hogy milyen politikai megfontolások játszódtak közre a történet megfogalmazásában.¹⁷

Claus Westermann úgy látja, hogy a József-történetek egy családi történetet kapcsolnak össze egy politikai történettel. A családi történet egy családi viszállyról és annak megoldásáról szól, a politikai történet pedig azt mutatja be, hogy József felemelkedése az egyiptomi udvarban miként tette lehetővé a békesség helyreállítását a családban. Az elbeszélés két irányba terjed: 1. József felemelkedése, amely népmesei motívum a legkisebb felemelkedéséről; 2. a testvérek egyiptomi utazása, amely összekapcsolja a családi történetet a politikaival. A történet az izraeliták történelmének két szakaszát tükrözi, a patriarchális kort, illetve a monarchia kezdetének korát. Ez utóbbi korszakot erőteljesen foglalkoztatta az a kérdés, hogy uralkodhat-e egyik testvér a másik felett. Westermann szerint ezt a kérdést kell érzékelnünk a József-történetek minkét részének hátterében.¹⁸

A történet feltehetően Salamon korát idézi, ugyanis a szerző érdeklődéssel, kedvező színekben mutatja be Egyiptomot. Nincs még egy olyan szöveg, amely ennyi érdeklődéssel fordulna egy idegen uralom felé. Az érdeklődés a gazdasági életnek szól, s a szerző intenciója az lehetett, hogy kontrasztba állítsa a nomád pásztoréletet a fejlett egyiptomi kultúrával. Az Egyiptomba érkező nomád testvérek teljesen elkábulnak az egyiptomi udvartól (leborulnak József előtt) és annak felfedezésétől, hogy testvérük naggyá lett az egyiptomi udvarban.¹⁹

A ruha, illetve az álom motívumai újra meg újra felbukkannak a történetben. A ruhamotívum – azaz József királyi, hercegi öltözete – amelyet a testvérek le-

¹⁶ Jung, C. G.: A tudattalan megközelítése. In: uo: *Az ember és szimbólumai*. Ford. Matolcsi Ágnes. Göncöl Kiadó, Budapest 1993, 52.

¹⁷ Husser, Jean-Marie: *Dreams and Dream Narratives in the Biblical World*. Translated by Jill M. Munro. The Biblical Seminar, 63. Sheffield Academic Press Ltd. 1999, 110. skk.

¹⁸ Westermann, Claus: *Genesis*. Translated by David. E. Green. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 2004, 257.

¹⁹ Westermann, Claus: *i. m.* 263.

szaggatnak róla, s melyet József a börtön után mintegy újra magára ölt, ugyanazt a kérdést feszegeti, mint az álommotívum: lehetséges-e az elsőbbség és uralkodás?

Az álmok felkavarták, izgatottá tették Józsefet, s alig várja, hogy beszámolhasson róluk. Az első álomban az állva maradás és leborulás témája dominál. Nincs szükség magyarázatra, a testvérek azonnal értik József igényét: azt várja, hogy leboruljanak előtte. A második álom az elsónél is túlzóbb, mivel már nemcsak a testvérek hódolnak József előtt, hanem apja és anyja, tehát az ősök is. Jákób aggódó kérdésében – *Micsoda álmot álmodtál? Talán bizony járuljunk eléd, anyáddal és testvéreiddel együtt, hogy földre boruljunk előtted?! (1Móz 37,10)* – talán benne van a félelem és a kritika a József által szimbolizált monarchia irányában, amely már nemcsak a testvérek által jelképezett fennálló társadalmi rendet cseréli fel vagy szándékozik felcserélni, hanem sokkal messzebbre megy, és a gyökereket akarja megváltoztatni.²⁰

Robert Alter úgy véli, hogy József álmaiban nem Istentől közvetlenül eredő üzenetek jelennek meg, mint korábban Jákób álmaiban, hanem inkább az álmodó titkos vágyait, önértelmezését jelenítik meg. Az álmok egy önmagával elfoglalt fiatalembert mutatnak, aki meggondolatlanul úgy véli, hogy álmainak mindenkit el kell kápráztatniuk. A testvérek nemcsak álmai miatt viszonyulnak hozzá ellenséges szándékkal, hanem amiatt is, hogy elmondja azokat (*és még jobban meggyűlölték az álmaiért és beszédéért, 1Móz 37,8c*). Azaz: József értelmezi a maga álmait. Első álma elbeszélésekor József egyetlen mondatban három ízben is használja az *íme* szócskát,²¹ amely elárulja csodálkozását, elképedését, és persze büszkeségét is.²²

John H. Sailhamer a történet iróniájára mutat rá, ugyanis a történet epilógusa szerint az uralkodás nem József, hanem Júda osztályrésze lesz (1Móz 49,10).²³

A József-történetek legérzékenyebb értelmezése különös módon nem egy teológustól, hanem egy zsidó neurológustól, Hillel J. Chieltől származik. Ő úgy látja, hogy Jákób kánaáni letelepedése után a bibliai elbeszélés központi témája Isten és a zsidóság kapcsolatának a megváltozása, transzformációja. Az egyes kiválasztott pátriárkák helyett Istennek immár az egész néppel van kapcsolata. Az elbeszélés arra összpontosít, hogy ki fogja vezetni a népet: Rúben, az első-

²⁰ Westermann, Claus: *i. m.* 264.

²¹ A Károli Gáspár-féle revideált fordítás kétszer hozza az *íme* szócskát, amely az új fordítású Bibliában teljesen elsikkad. A הִנֵּה (*íme*) szócska az 1Móz 37,7 héber szövegében fordul elő három ízben:

הִנֵּה אָנֹכִי מֵאֱלֹמִים אֱלֹמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה הִנֵּה קָמָה אֶלְמָתִי וְגַם־נִצְבָּה הִנֵּה תִסְבִּינָה אֶלְמֹתֵיכֶם
וַתִּשְׁתַּחֲוֶינָי לְאֶלְמָתִי:

²² Alter, Robert: *Genesis. Translation and Commentary*. W. W. Norton and Comp., New York 1996, 209–210.

²³ Sailhamer, H. John: *The Pentateuch as Narrative. A Biblical-Theological Commentary*. Library of Biblical Interpretation series. Zondervan Publishing House, Grand Rapids, MI 1992, 206.

szülött, József, Rákhel elsőszülöttje, vagy pedig valaki más? Meglepő módon a helyes válasz az, hogy „valaki más”, ugyanis Jákób végül Júdát jelöli meg uralkodóként. A történet értelmezéséhez József álmai jelentik az első kulcsot, mivel Izráel irányítására, vezetésére összpontosítanak. József testvérei félreértik az álmokat, és arra gondolnak, hogy József autoriter módon, beleegyezésük nélkül akar uralkodni rajtunk. Ez a félreértés arra sarkallja őket, hogy Józsefet megfoszassák attól a vezetői szereptől, amelyet látható módon az apa szánt neki. Azonban József és a testvérek találkozása Egyiptomban alkalmat ad arra Józsefnek, hogy másként értelmezze vagy újraértelmezze a saját álmait. Megérti, hogy az álmok az ő felelősségéről szólnak a testvérek és a népe iránt, amely egészen másfajta vezetési mód, és nem a maga dicsőítéséről és felmagasztalásáról szól.²⁴

A második kulcsot az adja a történet megértéséhez, ahogyan József a testvéreiről gondolkodik. József úgy hihette, hogy apja belehalt a bánatba, a testvérek pedig száműzték, vagy éppen megölték Benjámint. Józsefben két teljesen ellentétes gondolat küzd egymással a testvérekkel kapcsolatban: 1. a történetek után, illetve azok után, amelyek József feltételezése szerint történtek, a testvérek nem méltók arra, hogy felelősséget érezzen irányukba; 2. álmai újraértelmezése viszont egy ezzel ellentétes gondolatot sugall neki: nemcsak irántuk, hanem az egész család, illetve népe iránt is felelős. Ezek az ellentétes gondolatok, tekintetek magyarázzák József magatartását: szüksége van arra, hogy lássa Benjámint, vagyis tudnia kell, hogy vajon a második álom tizenegy csillaga minden testvérét jelenti-e. Később, Jákób halála után a testvérek megint rosszul értelmezik József álmait, és arra gondolnak, hogy József kemény kézzel fog uralkodni felettük, ámde József ismételten újraértelmezi álmait, és erről biztosítja őket: Isten akarata volt, hogy ő, József gondot viseljen róluk.

Mivel Jákób választása Rákhel elsőszülöttjére esik, különleges bánásmódja József iránt gyűlölettel tölti el a testvéreket, ez a gyűlölet pedig befolyásolja őket József első álmának értelmezésében. Ami a második álmat illeti, Jákób maga is gondolkodóba esik az álom elbeszélését követően, amelyben – Jákób értelmezésében is – József igényéről van szó, hogy tudniillik az egész család boruljon le előtte. Egyrészt azért gondolkodik el, mert az álom értelme kifejezetten botrányos, mivel a halott anya, Rákhel már nem hódolhat fia előtt. Másrészt pedig azért, mert úgy tűnik, József álma a hatalomvágygal és az öntömjénezéssel kapcsolatos, és nem az Istennel való kapcsolatáról szól, mint a pátriárkák korábbi álmai. Talán tévedett volna, amikor Józsefre esett a választása?²⁵

Amikor a testvérek Egyiptomba mennek búzáért, József hirtelen rájön, hogy míg ő felismerte testvéreit, azok nem ismerték fel őt, s így nem is előtte borulnak le, hanem az egyiptomi nagyúr előtt, aki képes megoldani kenyérgondjaikat. Ekkor József visszaemlékszik álmaira, és rádöbben, hogy az álmok nem a testvérek feletti hatalmáról szólnak, hanem felelősségéről a testvérek iránt. Az

²⁴ Chiel, J. Hillel: Joseph, the Master of Dreams. In: *Tradition. A Journal of Orthodox Jewish Thoughts*, Vol. 39 (2005/1), (5–20) 5.

²⁵ Chiel, J. Hillel: *i. m.* 6.

álmok *értük*, a testvérekért adattak számára. A Hillel J. Chiel az Onkelos-féle targum fordítási lehetőségre hivatkozik, amely szerint az álmokat József nem *róluk*, hanem *nekik*, az *ő számukra* álmodta. József, immár érett fejjel, megérti, hogy az álmok nem érte voltak, hanem a testvérekért.²⁶

József első álma tehát beteljesedett: testvérei leborulnak előtte, miközben ételért könyörögnek. Ezért mutatja őket az álom kalászként. Az edelt egyedül József képes biztosítani számukra, s ezért áll a József kérése a központban. Mi több, a testvérek előtt rejtve marad József személye. Emiatt hajolnak meg kék a kérése előtt, mivel a testvérek az élelem lehetséges adományozóját látják benne, és nem magát Józsefet. A leboruló kalászok abszurd álmképei abban nyernek magyarázatot, hogy József által is csak később megértett álom jelentése ez: nem uralkodni kell neki a testvéreken, hanem táplálni őket. József megnyugtatja testvéreit azáltal, hogy (újra)értelmezi első álmát. Az álom azt a folyamatot írja le, amelyben József odáig jut, hogy gondot kell viselnie testvéreiről. A testvérek eladták ugyan Józsefet, ám mégis Isten küldte Egyiptomba őt, hogy gondoskodhasson Izráel fiairól, tudniillik az álmkép szerint az egyik kéréve különvált. Az álmok tehát nem a hatalomról szólnak, hanem Isten gondoskodásáról, és így lesznek a Fáraó álmaihoz hasonlókká. Fontos az is, hogy József nem említi a testvéreknek, hogy amikor felfedte magát előttük, valójában álmait értelmezi (újra). Teszi ezt azért, hogy ne bántsa meg, vagy ne haragítsa magára őket. József azt is megérti, hogy második álma is átértelmezésre szorul. A nap az apát jelenti, mint a nép ősatyját, a hold az ősanynak, mint amilyen Rákhel is, a tizenegy csillag pedig a tizenegy törzset, amelyek a testvérektől erednek. A második álom tehát arról szól, hogy Józsefnek gondoskodnia kell az ő egész népéről, amely el fogja ismerni őt, és értékelni fogja gondoskodását.²⁷

Feltűnő, hogy a második álomban Józsefnek nincs álombeli szimbóluma, tehát identitása mintegy rejtve van. Ő csupán egy ember (*Ne féljete! Vajon Isten vagyok én?* – 1Móz 50,19), aki szolgálatot, küldetést, feladatot teljesít. Így nyer értelmet az álombeli abszurd helyzet, hogy az égitestek egy ember előtt hódolnak. Noha József eljutott az álmok új értelmezésére, nehezen fogadta el ezt az új értelmezést. Kell-e gondot viselnie azokra, akik eladták őt, akik – József él a gyanúperrel – testvérét is száműzték vagy megölték? Józsefnek meg kell győződnie, hogy a testvérek sem ugyanazok már, mint akik egykor eladták őt.²⁸

József álmait kezdetben József is, Jákób is és a testvérek is félreértik. József álomértelmezésének változása tükrözi személyiségének változását is: nyegle fia-

²⁶ Uo. 8. Létezik olyan értelmezés is, amely szerint az első álom beteljesedett, hiszen abban Benjámin nem szerepelt, József pedig azért küldött Benjámin után, hogy a második is beteljesedhessen, melyben tizenegy csillag szerepelt, tehát Benjámin is. Ld. uo. 18., 14. lábjegyzet.

²⁷ A leborulásban nem mindig a szolgáló önátadás nyilvánul meg, ugyanis az aktus hálaadásról is szólhat. Amikor a hettiták és Efrón temetkezési helyet ajánlanak fel Ábrahám és Sára számára, Ábrahám azzal fejezi ki háláját, hogy leborul lőttük (1Móz 23,7.12). Izráel fiait egyébként a Szentírás másutt is hasonlítja csillagokhoz (pl. 1Móz 22,17).

²⁸ Chiel, J. Hillel: *i. m.* 9. és 13.

talemberből érett férfivá nő, aki él, és nem visszaél a hatalommal. Felismeri azt, amiről mindenféle hatalomnak, helyzeti hatalomnak is szólnia kellene: a felelőséget. József mindenekelőtt a vezető modellje Izráel számára. Az igazi vezető nem önmagára néz, a hatalmat nem magáért a hataloméért akarja, hanem másokra tekint, és azt kérdezi: miért bízta rám Isten a hatalmat? József emellett az Isten és népe közötti kapcsolat modellje is. Isten nem szól közvetlen módon Józsefnek, nem is jelenik meg az álmaiban, mint korábban a pátriárkák álmaiban, mégis azáltal, hogy József – az álmok és aktuális történések (újra)értelmezése által – felismeri Isten vezetését a történelemben, az ő aktív partnerének bizonyul a világ tökéletesítésében.²⁹

Józsefet a testvérek gúnyosan az „álmok urá”-nak (בַּעַל הַחֲלֻמוֹת – 1Móz 37,19), mesterének nevezik. Ám magatartásával József valódi, értéket hordozó titulussá változtatta ezt a gúnynevet. Az álmok felületes értelmezésétől eljutott az álmok valódi, mély jelentéséhez. Megértette, hogy az álmok nem csupán az isteni akarat megértésének forrásai, hanem felelősséget is rónak az emberre, hogy e tudás és ismeret szerint alakítsa a maga döntéseit, cselekedeteit és életét. Végül azáltal, hogy megfékezte érthető és természetes haragját, neheztelését a testvérek iránt, azáltal, hogy képes volt újraértelmezni az álmaikat, megértette azt is, hogy álmai igazán úgy válnak valóra, ha mások igényeire összpontosít. Ezért lett ő valóban az álmok ura.³⁰

4. Péter, az önmagán túllépő tanítvány (ApCsel 10,10–16)

Az ApCsel Péter látomását megelőzően több megtéréstörténetet is elbeszél. Szó van a samaritánusok (9,4–25), az etióp kincstárnok (8,26–40) és Saul megtéréséről (9,1–310), a látomást követően pedig a lukácsi mű Péter „megtéréséről” számol be. A látomás arra indítja Pétert, hogy megváltoztassa gondolkodását, és feladja korábbi idegenkedését, ellenérzését a pogánymissziót illetően.³¹ Péter éppen Joppében tartózkodik, amely kétszeresen is határváros. Egyrészt határváros abban az értelemben, hogy kikötő, tehát megnyitja az utat az ismeretlen, a félelmetes és viszolyogtató tenger és a tengeren túli világ felé, másrészt pedig abban az értelemben is határváros, hogy a félpogány és szinkretikus Samária szomszédságában fekszik. „Határhelyzet” ez, és Péterben minden bizonytalansággal felelednek a pogánysággal kapcsolatos ellenérzései és fenntartásai. Feltehetően foglalkoztatja a pogányok felé való nyitás kérdése, amely vegyes vagy inkább negatív érzésekkel tölti el. Ugyanakkor valószínűleg örül is annak, hogy ismerős, „kóser környezetben” tartózkodhat. Ebben a lelkiállapotban kapja azt a különös látomást, amely zavarba hozza, teljesen elbizonytalanítja, és vizsgáló-

²⁹ Chiel, J. Hillel: *i. m.* 15.

³⁰ Uo.

³¹ Parsons, C. Mikeal: *Acts*. Paideia. Commentaries on the New Testament. Baker Academic, Grand Rapids, MI 2008, 143–146.

dásra készteni.³² A látomást, mint belső drámát, a következőképpen strukturálhatjuk:

Expozíció: Az égből valami lepedőhöz hasonló dolog ereszkedik a földre.

Kibontás: A lepedőben Péter különféle tisztátalannak számító állatokat lát, s ezek feltehetően együtt vannak tisztának számító állatokkal.

Kiterjesztés (peripateia): Hang hallatszik, amely arra szólítja fel az éhes Pétert, hogy bátran fogyassza a lepedőben levő állatokat, Péter azonban undorodva tiltakozik.

Megoldás (hysis): A hang biztosítja Pétert afelől, hogy Isten tisztának nyilvánította azt, amit ő tisztátalannak gondol.

A nagy lepedő- vagy vitorlaszerű dolog (σκεῦός τι ὡς ὀθόνη μεγάλη – ApCsel 10,11) talán úgy szivárog bele Péter álmába, hogy elszundítása előtt egy vitorlást lát a nyugati horizonton, vagy egy ponyva volt kifeszítve a feje fölé.³³ A négy sarok a föld négy sarka³⁴ (ld. például Ézs 11,12; Ez 7,2), a különféle állatok pedig az 1Móz 1,24-et juttatja eszünkbe,³⁵ ahol nincs különbségtétel tiszta és tisztátalan állatok között, és Isten minden teremtménye, az egész alkotás jó (1Móz 1,31).

A látomás szintjén a tiszta és tisztátalan állatok közötti különbség, vagyis az ószövetségi étkezési törvény eltörléséről van szó, ami összeecseng azzal, ahogyan Márk értelmezi a jézusi logiont: *Nincs semmi, ami kívülről jutva az emberbe tisztátalanná tehetné őt; hanem ami kijön az emberből, az teszi tisztátalanná* (Mk 7,15). Márk szerint ez azt jelenti, hogy Jézus tisztának nyilvánított minden eledelt (Mk 7,19b, vö. 1Tim 4,3–5). Lukács azonban nem közli ezt a logiont, ami azt jelzi, hogy számára nem egyértelmű az ószövetségi étkezési törvény meghaladása, számára ez később is gond még (ApCsel 15,20).³⁶

Péter már attól is undorodik, hogy a lepedőben tiszta és tisztátalan állatok vannak együtt, és feltehetően még akkor sem enne, ha a felszólítás kimondottan a tiszta állatokra vonatkozna. Ám a felszólítás kifejezetten a tisztátalan állatokra vonatkozik, az pedig, hogy a hangnak kétszer is fel kell szólítania Pétert, erős ellenállást jelez az apostol részéről, aki az unszolás és a hang kijelentése (*Amit Isten megtisztított, azt te nem mondd tisztátalannak.* ApCsel 10,15) ellenére sem hajlandó enni. A *μη κοίνου (ne tedd azt, amit tettél és még mindig teszel)* imperfec-

³² A 17. versben olvasható διαπορέω (*bizonytalanságban van, zavarban van, vizsgálódik, kételkedik*) igét a magyar fordítások a „tűnődik” szóval adják vissza, ez azonban nem fejezi ki kellőképpen azt a lelkiállapotot, amelyben Péter a látomást követően találja magát. Pétert nem egyszerűen csak gondolkodóba ejti a látomás, hanem összezavarja, szinte sokkolja.

³³ Bruce, F. F.: *The Acts of the Apostles. Greek Text with Introduction and Commentary.* William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 1990, 256.

³⁴ Parsons, C. Mikeal: *i. m.* 144.

³⁵ Haenchen, Ernst: *The Acts of the Apostles. A Commentary.* The Westminster Press, Philadelphia 1971, 348.

³⁶ Bruce, F. F.: *i. m.* 256.

tumi imperativus arra utal, hogy Péter a felszólítás ellenére is még mindig, aktuálisan tisztátalanak tartja a fogyasztásra felkínált állatokat.³⁷

A látomásbeli tisztátalan állatok a pogányságot jelentik, s mivel a kóser ételleket a zsidóság a pogánysághoz kötötte, számukra mind a pogányok, mind a tisztátalan eledelek egyaránt utálatosak voltak. A látomás valójában arra készíti fel Pétert, hogy fogadja el a meghívást a pogány Kornéliusz házába, s ezen túlmenően pedig arra, hogy belássa: Krisztus egyházában egyaránt együtt vannak zsidók és pogányok, akárcsak a tiszta és tisztátalan (vagy annak tartott) állatok a lepedőben.

Péternek le kell győznie a zsigeri idegenkedést a pogányok felé történő, illetve akkor már megtörtént nyitással kapcsolatban. Pétert zavarba hozza, sokkolja a látomás. Háromszor utasítja vissza a felszólítást, ez pedig miközben töpreng a látomás értelmén, feltehetően Jézus háromszori megkísértését³⁸ vagy a saját tagadását juttatta eszébe, és arra gondolhatott: egyáltalán nem biztos, hogy a látomás mennyei eredetű.

A látomásból nem derül ki, hogy kié a hang. Ez akár a Kísértőé is lehetne, Péter pedig kénytelen mérlegelni, hogy a látomás vajon isteni parancsot közvetít-e, vagy valamilyen próba, kísértés fogalmazódik meg benne. Abban a pillanatban, amikor megérkeznek Kornéliusz küldöttei, Péter csupán „érzi”, sejti a látomás értelmét, és az adekvát értelmezésre, akárcsak József, egy későbbi időpontban képes. Kornéliusz házában döbben rá a látomás valódi értelmére: *Most kezdem igazán megérteni, hogy nem személyválogató az Isten, hanem minden nép között kedves előtte, aki féli őt, és igazságot cselekszik* (ApCsel 10,34–35).

A Gal 2,12–13 tanúsága szerint Péternek még a látomás megértését követően is nagy erőfeszítésébe került legyőzni magában a nem zsidókkal szembeni idegenkedését és fenntartását, s előfordult, hogy éppúgy ellenkezett a Hanggal, a belső hanggal, amint azt látomásbeli énje tette. A Hang végül is nem kisebb feladat elé állította, mint hogy túllépjen önmagán.

5. Visszapillantás

József álma és Péter látomása egyaránt az érintett személyek életének fontos fordulópontján jelentkezik. Az álom, illetve a látomás teljesen új irányba, merőben más pályára indítja az álmodókat. József elszakad a családtól, hogy egy csillogó karrier vargabetűjével a család kenyéradójává nője ki magát. Péter, legyőzve idegenkedését és fenntartásait, kiszakad egy önmagába zárkozó vallási közösségből, hogy valóban az Egyház apostola lehessen.

Az álmodók kezdetben félreértik vagy nem értik az álmot, illetve látomást. Mind az álom, mind a látomás valódi értelme egy későbbi időpontban világosodik meg számukra. József és Péter egyaránt képesek álmuk, látomásuk újraértelmezésére, korábbi gondolataik, értelmezéseik felülírására, majd ezt követően

³⁷ Bruce, F. F.: *i. m.* 256.

³⁸ Uo.

pedig arra is, hogy az újonnan felismert értelmezések szerint alakítsák gondolkodásukat, cselekedeteiket.

Mindkét álmom, illetve látomás alkalmas arra, hogy rajtuk keresztül mutassuk be az érintett bibliai szereplők személyiségfejlődését. Az álmok által rámutathatunk arra, hogy miként vezeti Isten azokat, akik képesek túllépni előítéleteiken, sértődéseiken, vélt érdekeiken, illetve a személyiségüket beszűkítő jellemvonásokon.

A továbbiakban az elmondottakat hasznosítva és figyelembe véve, hogy az általunk kiszemelt célcsoport József álmaival képes a leginkább azonosulni, és hogy a József-történetekbe tud különösebb nehézség nélkül „belépni”, kísérletet teszünk József történetének az álmokon keresztül történő feldolgozására.

6. József. Álmodozó vagy nagyot álmodó?

Szemponatok a József-történetek vallásórás feldolgozásához

A történetet kisiskoláskorú (6–12 éves) gyermekek számára dolgozzuk fel, akiknél ebben a életkorban már jelentkezik a teljesítményorientáltság, az „iparkodás”, és ezzel együtt a kisebbségi érzés is. Szeretnének valami kiváló tenni, képesek már másokkal együttműködni,³⁹ így rendkívüli módon képesek azonosulni József álmaival és magával a nagyot álmodó vagy éppen álmodozó Józseffel, illetve felemelkedésével. Az azonosulást megkönnyíti az is, hogy a legkisebb fiú felemelkedésének motívuma ismerős (lehet) számukra a népmesékből, vagy ha már ismerik Jákób és Dávid történetét, akkor a Szentírásból is.

Mivel a gyerekek szívesen beszélnek el álmaikat, ráhangolódásként akár meg is kérhetjük néhányukat, hogy meséljék el valamelyik nagyon szép álmukat, vigyázva természetesen arra, hogy ne bonyolódjunk álmaik értelmezésébe. A József álmaira való ráhangolódásként akár a Jung által tematizált „malacos” álmat is elmesélhetjük, jelezve, hogy az álmom egy korukbeli kislány álma, amelyet több ízben is álmodott. Mivel az álmom könnyen érthető, kérdésekkel vezetjük rá őket az álmom értelmének felismerésére. A kérdések a következők lehetnek:

1. Szokták-e olykor azt mondani nektek a szülők, tanárok, hogy malacok vagytok, malackodtok? Milyen esetben mondják? Mi jellemző egy kismalacra?
2. Mi a furcsa abban, ahogy a kislány a malacokhoz viszonyul? Hol van a malacok helye? Jó-e, ha a kiskertben tartjuk, ha ölünkbe vesszük, asztalhoz ültetjük, és kanállal etetjük őket? Miben téved a kislány?
3. Mi a kellemetlen következménye annak, hogy a kislány túlságosan kényezteti a malacokat?

³⁹ Somfalvi Edit: *A gyermekkor szorongás oldása bibliai történetekkel. Doktori (PhD) értekezés a gyakorlati teológia tárgyában.* Témavezető dr. Bodó Sára egyetemi docens. [Kézirat]. Debrecen 2015, 54–57.

A feltett kérdések arra irányulnak, hogy a gyerekek maguk „fejtsék” meg, fogalmazzák meg az álom üzenetét: a rendetlenség, a malac életmód következménye az, hogy az embert ellepik a tetvek, azaz maga is malaccá válik.

Az „álomfejtés” sikerén felbuzdulva hozzákezdhetünk József álmainak „megfejtéséhez” is. Mielőtt elmesélnénk József álmait, sor kerülhet az álmok dramatizálására. Tizenegy önként jelentkező gyermek eljátssza az álombeli kévéket. A kévék együtt hevernek a földön, majd József kévéje feláll, és különválik. Ezt követően a többi kéve is feláll, és körülállja a József-kévét. Ezen a ponton megkérdezzük a József kévéjét eljátszó, középen álló gyermeket, hogy milyen érzés a középen állni, mit vált ki belőle az, hogy a többiek körülállják (kellemetlen, inkább kellemetlen, nagyon kellemetlen, semmilyen stb.), és mit gondol (vagy mit gondol a drámán kívül maradó többi gyerek), mire készülhet a többi kévé? Megjegyezzük, hogy ezen a ponton az álom többféle módon folytatódhatna, például úgy, hogy a többi kéve rátámad a József kévéjére.

Ezután folytatjuk az álom eljátszását azzal, hogy a tíz kéve leborul a József-kéve előtt, és újfent feltesszük a kérdést a középen álló, József kévéjét megjelenítő gyermeknek: milyen érzés látni, hogy a többiek leborulnak előtte (felemelő, csodálatos, furcsa, zavarba hozó, büszkeséggel eltöltő)?

Ezt követően megkérdezzük a gyerekektől, hogy szerintük miről szólhat József álma, amelyet – mivel ebben a korban még sűrűn játszanak főnökösdi és királyosdi játékokat – minden bizonnyal könnyűszerrel tudnak értelmezni.

A második álomdramatizálást követően, amelyben a nap, hold és tizenkét csillag borul le egy ember előtt, rákérdezzük arra, hogy vajon milyen érzés lehet egy közönséges halandó számára, ha körülötte „forog a világ”, az egész univerzum, vagyis az, ha mi vagyunk a központban.

Miután a gyerekek ezt a második álmot is megfejtették, és kiderül, hogy mindkét álom – úgy tűnik – ugyanazt jelenti, jelezzük, hogy József, a testvérek, illetve Jákób, az apa is ugyanúgy vagy hasonlóan értelmezte az álmokat, ahogyan ők, a gyerekek tették. Beszélünk a testvérek, illetve az apa, Jákób reakcióiról, majd bejelentjük: a továbbiakban azt fogjuk nyomon követni, hogy teljesültek-e József álmai?

A folytatásból – mindaddig, míg József testvérei meg nem jelennek Egyiptomban – az derül ki, hogy Józsefet megcsalták álmai, nem nagyot álmodónak, csupán álmodozónak bizonyult. Midőn a történetben eljutunk ahhoz az epizódhoz, hogy József előtt leborulnak a testvérek, a gyerekeket rávezetjük arra, hogy tulajdonképpen nem József előtt hódolnak, akit nem ismernek fel, hanem egy egyiptomi nagyról, akitől kenyérgondjaik megoldása függ. József visszaemlékszik álmaira, ám nem akkor, amikor a testvérek leborulnak előtte, hanem akkor, amikor rájön, hogy testvérei nem ismerték fel. Nem arra gondol, hogy beteljesedtek a gyermekkori álmok, hanem arra, hogy ő maga, a testvérek, az apa is (és az „álomfejtő” vallásórások is) rosszul értelmezték ezeket az álmokat. Az álmok nem azt jelezték, hogy József lesz a király, a „totumfaktum” a testvérek, a többiek között, hanem azt, hogy ő lesz a család gondviselője. József

megérti ezt, és így lesz a kezdetben csupán álmodozó kamaszfiúból nagyot álmodó érett ember, akire valóban érdemes felnézni, és akire a testvérek, a többiek is felnéztek. Nem azért, mert nagyhatalmú úr lett, nem azért mert „karriert csinált”, hanem azért, mert felismerte Isten vezetését, és mert képes volt – ha utólag is – megérteni álmai valódi jelentését, és végül mert megbocsátotta a testvérek tettét, és gondoskodott róluk.

Az ifjúkori álmokból kiindulva tehát, a József-történetekben olyan embert tudunk modellként a gyermekek elé állítani, aki elkényeztetett, hiú fiúból, akinek meggyőződése volt, hogy körülötte forog a világ, Isten jellemformáló kezében érett, megbocsátani kész, másokról gondoskodni tudó és akaró férfivá vált.

Felhasznált irodalom

- Alter, Robert: *Genesis. Translation and Commentary*. W. W. Norton and Comp., New York 1996.
- Bruce, F. F.: *The Acts of the Apostles. Greek Text with Introduction and Commentary*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 1990.
- Chiel, J. Hillel: Joseph, the Master of Dreams. In: *Tradition. A Journal of Orthodox Jewish Thoughts*, Vol. 39 (2005/1), 5–20.
- Colace, Claudio: *Children's Dreams. From Freud's observation to modern dream research*. Karnac Books, London 2010.
- Freud, Sigmund: *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Helikon, Budapest 1996.
- Girard, René: *A bűnbak*. Ford. Jakabffy Imre – Jakabffy Éva. Gondolat Kiadó, Budapest 2014.
- Haenchen, Ernst: *The Acts of the Apostles. A Commentary*. The Westminster Press, Philadelphia 1971.
- Husser, Jean-Marie: *Dreams and Dream Narratives in the Biblical World*. Translated by Jill M. Munro. The Biblical Seminar, 63. Sheffield Academic Press Ltd. 1999.
- Imre Lajos: *Katechetika. A református keresztyén vallásos nevelés rendszere*. Református Egyházi Könyvtár, XXII. Budapest 1942.
- Jung, C. G.: A tudattalan megközelítése. In: uő: *Az ember és szimbólumai*. Ford. Matolcsi Ágnes. Göncöl Kiadó, Budapest 1993.
- Jung, C. G.: *Children's Dreams. Notes from the Seminar Given in 1936–1940*. Princeton University Press, New Jersey 2008.
- Jung, C. G.: *The Development of personality. Papers on Child Psychology, Education, and Related Subjects*. Edited and translated by Gerhard Adler & R. F. C. Hull. Collected Works of C. G. Jung, Volume 17. Princeton University Press, Princeton, N. J. 1954, 157.
- Ledán M. István: Jung álomértelmezése és az álmok jelentősége a gyászfolyamatban. In: *Református Szemle* 110 (2017/2), 145–164.
- Parsons, C. Mikeal: *Acts*. Paideia. Commentaries on the New Testament. Baker Academic, Grand Rapids, MI 2008.
- Somfalvi Edit: *A gyermekkorai szorongás oldása bibliai történetekkel. Doktori (PhD) értekezés a gyakorlati teológia tárgykörében*. Témavezető dr. Bodó Sára egyetemi docens. [Kézirat]. Debrecen 2015.

Sailhamer, H. John: *The Pentateuch as Narrative. A Biblical-Theological Commentary*. Library of Biblical Interpretation series. Zondervan Publishing House, Grand Rapids, MI 1992.

Westermann, Claus: *Genesis*. Translated by David. E. Green. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids. MI 2004.

Zeitlin Solomon: Dreams and Their Interpretation from the Biblical Period to the Tannaitic Time. An Historical Study. In: *The Jewish Quarterly Review* 66 (1975/1), 1–18.

* * *

Biblical dreams are obviously very important for those who deal with the history or psychology of dreams. The question is whether they are indeed relevant also for the catechesis? This study argues that biblical stories in which dreams play a great importance could and should be presented through the lenses of these dreams. By means of the dreams of Joseph and the vision of Peter we aim to sketch the catechetical potential of the biblical stories.

Keywords: Catechesis, Biblical Dreams, the Dreams of Joseph, the Vision of Peter.